

GÖSTERGEBİLİM KURAMININ DÜZENLENİŞİ (Üstdilin Aşamaları)

1. Giriş gözlemleri.

Dilbilim dergisinin 5. sayısında "Genel Göstergebilim İlkelere" başlığıyla sunduğumuz yazıda, *gösterge dizgeleri* diye adlandırdığımız anlamlı bütünlerin üretici çözümleme sürecinde hangi aşamalardan oluştuğunu, bu aşamaların ne gibi kavram ve yöntemler aracılığıyla çözümlendiğini göstermeye çalışmıştık.

Bu yazımızda ise, *göstergebilim kuramının* temelini oluşturan kavram, işlem, yöntem ve terimlerin özelliklerini, bir başka deyişle, bir üstdil oluşturmayı ve onunla özdeşleşmeyi amaçlayan göstergebilim kuramının düzenlenişini ele alacağız.

Her iki yazıda da izlediğimiz yol, L. Hjelmslev'den A. J. Greimas'a uzanan ve Greimas'ın öncülüğündeki araştırmalarla en soyut, en tutarlı biçimine ulaşan mantıksal-matematiksel göstergebilim yoludur. (Bu kuramın son aşamasına ilişkin gözlemler için bkz. bu sayıdaki "Deuxième entretien avec A.J. Greimas" başlıklı yazı.)

2. Konudil/Üstdil.

Her gösterge dizgesi çözümleme süreci içine alındığı andan başlayarak göstergebilimin inceleme konusu olur, bir *konudile* dönüşür. Böylece, daha ilk yaklaşımda üç ayrı düzlem çıkar karşımıza :

a. *anlamlı bütünler* : İnceleme öncesinde, gösterge dizgelerine verilen ad;

b. *konudil* : İnceleme sürecine alınan gösterge dizgelerine verilen ad;

c. *üstdil* : Göstergebilim kuramı.

Birinci düzlemde (a), açıklanmak istenilen bir anlam evreni söz konusudur; bu anlam evreni göstergebilim kuramının betimleme süreci içinde yeniden üretilir, yapılaştırılır ve anlamlı bütün, böylece, göstergebilimsel bir nesne (konudil) kimliğini kazanır (b). Ona bu kimliği veren de göstergebilimin kullandığı üstdildir (c).

3. Üstdil.

Konuştuğumuz dil ile üstüne konuştuğumuz dili birbirinden ayırt etmek amacıyla mantıkçıların ortaya attığı *üstdil* kavramı, bir yandan dilbilimcilerce benimsenirken öte yandan önce Hjelm-slev'in, onun ardından da Greimas'ın düzenlemeleriyle göstergebilim kuramı içine alınmış, bilimsellikte eşdeğerli tutulmuştur. Göstergebilimde, üstdil denilince doğal dillerin yapısından bağımsız olarak oluşturulmuş "yapma", "bilimsel" bir dil anlaşılır; bu üstdil, terimlerden oluşan bir dizelge de değildir. Birbirini içeren, birbirini tanımlayan, birbirini denetleyen üç ayrı düzeyin eklenmesinden oluşan bir *aşamalar düzeni*dir :

- a. *betimsel dil*;
- b. *yöntembilimsel dil*;
- c. *bilgikuramsal dil*.

3.1. Betimsel dil.

Konudilin açıklayıcı birimler aracılığıyla bir başka dile aktarılması olarak tanımlayabileceğimiz bu düzey, anlamsal tümel-lerin kullanılmaya başladığı aşamadır: Sözelimi, konudili betimlemeye yarayan işlemsel kavramların (*öge, sınıf, ulam, birim* vb.) yanısıra çeşitli yöntemlere (*belirleme, kesitleme, ornatma, değiştirme*) de başvurulur. Bu kavram ve yöntemler bir betimleme dili oluşturur ve konudili göstergebilim açısından yapılaştırır.

3.2. Yöntembilimsel dil.

Betimsel dil düzeyinde kullanılan kavramların gözden geçirildiği, betimleme yöntemlerinin düzenlendiği bu aşamada, tüm

kavram ve işlemlerin birbiriyle uyuşmasına, birbiriyle tanımlanmasına, daha doğrusu tüm öğeler arasında bir iç tutarlılığın kurulmasına özen gösterilir. Çünkü, betimleme düzleminde yararlanılan terimlerin konudili tutarlı biçimde açıklayabilmesi, yöntembilimsel düzeyde tutarlı bir kavram, işlem, yöntem bütünüün oluşturulmasıyla olanaklıdır ancak. Yöntembilimsel düzeyde, betimleme evresinde kullanılan kavramların ne ölçüde geçerli olduğu da denetlenir; böylece, uygulamanın ortaya çıkaracağı sonuçlara göre, söz konusu kavramlar bütününde, gerekirse, yine tutarlı değişikliklere gidilir. Göstergebilim sürekli gelişmesini de bu anlayışa borçludur.

3.3. Bilgikuramsal düzey.

Göstergebilim kuramının kalkış noktasıdır bu düzey: Hem yöntembilimsel hem de betimsel düzeyin temellendirildiği bir kalkış noktası. Gerçekten de göstergebilim kuramı kimi tanıtlanmamış kavramı ortaya atmakla işe başlar; bu kavramlar, ilerde oluşturulacak kuramın temel ilkesi, öndayanağıdır: Bir başka deyişle, belli sayıda tanıtlanmamış kavramdan (*belit*) oluşan bir bütün (*belitsel dizge*) söz konusudur. Kendisi tanıtlanmayan, ama öbür kavramların tanıtlanması için öndayanak olan bu belitsel dizgedeki kavramların en aza indirgenmesi de zorunludur. Böylece, kalkışta tanıtlanmamış belli sayıdaki kavramın karşılıklı tanımlanması yoluyla tutarlı bir kavramsal bütün oluşturulur.

Göstergebilimin dayandığı belitler arasında özellikle *bağıntı* (ya da *ilişki*) kavramı önemli bir yer tutar. Çünkü, göstergebilim, anlamların eklemeliğini araştırmaya yönelirken "anlam bağıntıdan, ayrılıktan doğar" ilkesini kalkış noktası olarak saptamıştır. Bağıntı tanıtlanmamış bir kavramdır, ama bu kavramdan kalkılarak oluşturulacak tutarlı bütün içinde bağıntı kavramı da bir değer kazanmış olur. Göstergebilimin bağıntı kavramını temel ilke olarak benimsemesi sonucu, bağıntının ancak öğeler arasında (*özdeşlik/başkalık*) kurulabileceği görüşü de kendiliğinden ortaya çıkar; bu öğelerin karşılıklı tanımlanmasıyla da *yapı* (anlamalamanın temel yapısı) diye adlandırılan kavram kurulur. Yapıyı oluşturan temel bağıntı türleri mantıksal olarak saptanır: *Karşılıklık, çelişkilik, içerme* (ya da *tümleme*) bağıntıları gibi.

4. Kavramlaş(tır)ma.

Göstergebilimi bir üstdil olarak tanımlarken başvurduğumuz aşamalar düzeninin ortak özelliğini hiç kuşkusuz kavramlar oluşturur. *Kavramlaş(tır)ma*, göstergebilimin dilbilimden esinlenerek gerçekleştirilmeye çalıştığı bir aşamadır. Yukarda da görüldüğü gibi, her üç düzey kavramlaş(tır)ma sürecinin değişik evreleridir. Çözümleyici bir bilim dalının *tutarlılığı, yalınlığı, tümü kapsayıcılığı* her şeyden önce kavramlaş(tır)ma sürecini eksiksiz olarak bütünlemesine bağlıdır. İnsanbilimleri alanında bu süreci bütünlemek için en büyük çabayı göstermiş, bu açıdan da öbür insanbilimlerine örnek olmuş dal olarak dilbilim gösterilebilir hiç duraksamadan. Göstergebilim de bu konuda örnek olarak dilbilimi seçmiş, ama ondan bağımsız olarak kendi üstdilini oluşturmuştur.

5. Biçimselleş(tir)me.

Kavramlaş(tır)ma sürecini eksiksiz olarak bütünlemiş bir bilim dalının son aşaması biçimsel bir dile dönüşmesidir. *Biçimselleş(tir)me*, aynı alana yönelik değişik kuramların karşılaştırılmasını ve değerlendirilmesini sağlar. Ancak, günümüzde kavramlaş(tır)ma aşamasını *gerçekten* bütünlemiş bir dilbilim ve göstergebilim kuramı yoktur henüz. Kimi kuramların kavramlaş(tır)ma aşamasını geçirmeden biçimsel dil olarak düzenlendikleri görülmektedir. Ne var ki, bu kuramların eksik, tutarsız kavramlaş(tır)ma nedeniyle açmaza düştükleri de çeşitli uygulamalar sonucu ortaya çıkmıştır. Göstergebilim kavramsal aşamasını bütünleme yolunda en sağlıklı biçimde ilerlerken, biçimselleş(tir)me yolunda da çeşitli girişimlerde bulunmaktadır: Örneğin, derin yapıdaki dönüşümleri ve bir üst düzeyde yer alan sözceler arası ilişkileri belirtmede yararlanılan simgesel öğeler.

6. Sonuç gözlemleri.

Anlamsal ayrılıkların saptanmasını ve üretilmesini sağlayan koşulları kavramsal bir bütün aracılığıyla açıklamaya çalışan göstergebilimin öncelikle bilimsel bir üstdil olarak kurulmayı amaçladığını gördük. Yukarda, konudilden kalkarak saptamaya yöneldiğimiz aşamaları bu kez kuramın kuruluş süreci açısından

gözlemleyecek olursak, bilgikuramsal düzeyde(4) belitsel dizgenin; yöntembilimsel düzeyde (3) kavramlar arası tutarlılığın; betimsel düzeyde(2) ise konudilin(1) çözümlenmesiyle gerçekleşecek doğrulamının yer aldığını söyleyebiliriz. Bu aşamalar düzeni, göstergebilime özgü üstdil, yazın, resim, müzik eleştirisi gibi doğal dille özdeşleşen betimleyici dillerden kesinlikle ayrıldığını kanıtlar. Öte yandan, yeni kavramların ortaya çıkması bu kavramları yansıtacak yeni terimlerin yaratılması zorunluğunu doğurduğundan söz konusu terimleri doğal dillerdeki sözcüklerle karşılaştırmak da büyük yanılgıdır. Göstergebilim terimleri, bir örnek vermek gerekirse, simgesel mantıkta ya da cebirde kullanılan öğelerle eşdeğerli tutulabilir ancak.

7. Kaynakça.

- Greimas, A.J., *Sémantique structurale*, Paris, Larousse, 1966.
- Greimas, A.J. ve J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Hachette, 1979.
- Greimas, A.J., "Notes sur le métalangage", *Le Bulletin*, sayı 13, mart 1980.
- Hjelmslev, L., *Prolegomènes à une théorie du langage* (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1968-1971.
- Üstdil ve terim ilişkisi için ayrıca bkz.:
- Hızır, N., "Bilimler Karşısında Felsefe", *Türk Dili*, sayı 352, nisan 1981.
- Vardar, B., "Terimsel Etkinlik ve Terimbilim", *Türk Dili*, sayı 346, ekim 1980.

M. RİFAT

RÉSUMÉ

La sémiotique telle qu'elle est envisagée par L. Hjelmslev et élaborée par A.J. Greimas, vise à saisir et à re-construire le parcours sémantico-syntaxique des ensembles signifiants en fonction d'un métalangage scientifique bien construit. Dans le présent article, M. Rifat prenant en considération les traits distinctifs des concepts, des opérations, des méthodes et des termes qui constituent, en quelque sorte, la solide charpente de ce métalangage, se propose d'explicitier l'organisation à la fois conceptuelle et formelle des trois niveaux fortement hiérarchisés: langage descriptif, langage méthodologique et langage épistémologique.